

Osvrt na ranija i novija istraživanja sela u Jugoslaviji

Milan Župančić
Mr Adolf Malić

1. O ISTRAŽIVANJIMA SELA U JUGOSLAVIJI

Istraživanje sela i seoskog života u nas ima dugu i bogatu tradiciju. I prije konstituiranja sociologije i njezina razvoja kao akademske discipline, na našem je tlu izrastao priličan broj istraživača sela čiji je rad poznat i izvan granica naše zemlje. O tome koliko su oni zadužili današnju sociologiju sela, nepotrebno je posebno govoriti.

Još su se u prošlom stoljeću pojavili značajni pregaoci — čija se istraživanja ne mogu nazvati čisto sociološka, jer zadiru u susjedne oblasti kao što su etnografija, entologija, antropogeografija i sl., ali njihov je predmet tradicionalno seosko društvo.

Prije svega potrebno je spomenuti V. St. Karadžića. Njega je Đ. Tasić nazvao »naš prvi sociolog«. On je u svojim radovima, pored ostalog, opisivao ruralno društvo svojega doba.

Nadalje su od velikog značaja radovi Antuna Radića, Valtazara Bogišića, Sretena Vukosavljevića, Jovana Cvijića i Antuna Melika.

Pored svog rada na praktičnoj politici i na stvaranju ideologije seljačkog pokreta u Hrvatskoj, Antun Radić je pokrenuo (i dugo bio urednik) »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena« u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Posebno se bavio kulturom kao načinom života. On je u kulturi vidio osnovu diferenciranja »naroda« i povlaštenih klasa.

Valtazar Bogišić, pravnik i etnolog, značajan je kako po svojem poznavanju pravnih običaja, kućne zadruge i lokalne uprave, tako i po metodološkom doprinosu u proučavanju seoskog društva.

Jovan Cvijić je započeo svoj rad kao geograf i geolog, da bi došao do problematike promjena geografskih sredina koje nastaju interakcijom društva i prirode. On slovi kao osnivač »antropogeografske škole«. Njegovo najznačajnije djelo je *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje* u kojem je data kompleksna antropogeografska studija Balkana. Od velike je važnosti njegovo izučavanje metanastazičkih kretanja naših naroda. Poznata je i nje-

gova metoda etnopsihičkih profila, kojom je izučavao psihičke osobine raznih etničkih skupina.

Spomenimo i Sreteha Vukosavljevića koji je u svojim *Pismima sa sela* u razdoblju između dva rata opisao i prikazao seosko društvo u planinskom području. Značajno je i njegovo istraživanje zemljišne svojine u selu i o organizaciji dinarskih plemena.

Antun Melik, slovenski geograf, ostavio je za sobom značajan opus. Njegovo magistralno djelo *Slovenija* sadrži bogat pregled historije slovenskog sela, urbanizacije, razvoja naselja.

Još da spomenemo i Slavoljuba Dubića koji je svoj istraživački rad okrunio knjigom *Sociologija sela*, koja je izašla 1941. godine.

U poslijeratnom razdoblju nastavljen je rad na istraživanju sela. Osnovni procesi koji se razvijaju u suvremenom selu su: podružtvljavanje poljoprivrede, industrijalizacija i socijalistički preobražaj sela. Glavna pažnja istraživača usmjerena je na te procese. Tako se npr. C. Kostić bavi jednom značajnom prelaznom kategorijom u selu — tj. seljacima-radnicima privučenim na rad u industriju. U svojoj knjizi *Seljaci — industrijski radnici* značajki analizira položaj, karakteristike i ambivalenciju ovoga socijalnog sloja. Vrijedna je pažnja i njegova monografija *Bor i okolina*.

U svom radu *Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka*, Petar Marković je dao vrlo studiozan prikaz glavnih tendencija u razvoju sela u razdoblju od 1900—1960. godine. To je najopsežnija studija o globalnom smjeru promjena u našem selu.

Nedostatak prostora nam onemogućava da se podrobnije osvrnemo na radove drugih značajnih istraživača koji su također dali značajan prilog izučavanju raznih aspekata našega sela. No da samo spomenemo imena koja se nipošto ne smiju izostaviti: Bogdan Stojsavljević i Rudolf Bičanić.

2. PONEŠTO O NASTAVI SOCIOLOGIJE SELA U JUGOSLAVIJI

Sociologija, a naročito ruralna sociologija — u nas je kasno započela svoj pohod na univerzitete i penetraciju među akademske discipline. U razdoblju između dva rata sociologija se predaje na svega nekoliko fakulteta u Zagrebu, Ljubljani i Beogradu. Pravni fakultet u Beogradu 1938. godine uvodi ruralnu sociologiju u svoj nastavni program; sve do 1951. godine, uz prekid u vrijeme rata, predavao ju je S. Vukosavljević.

Svoju jaču fakultetsku institucionalizaciju sociologija sela doživljava u posljednjih deset godina. Od 1961. godine se pod imenom *sociologija naselja* predaje na Katedri za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Taj predmet sadrži ruralnu i urbanu sociologiju. Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu uveo je također predmet *sociologija naselja* 1966. g.

Na Visokoj školi za sociologiju, politične vede in novinarstvo u Ljubljani predaje se *sociologija lokalnih skupnosti* (Z. Mlinar). Na Poljoprivrednom fakultetu u Zagrebu predaje se disciplina pod nazivom *agrarna sociologija*.

Osim ove akademske »tradicije« potrebno je upozoriti i na istraživačke centre u našoj zemlji.

U Sociološkom institutu Srbije u Beogradu postoji grupa istraživača pod vodstvom C. Kostića, koja vrši izučavanje promjena u našem selu.

Inštitut za filozofiju in sociologiju u Ljubljani ima istraživačku grupu za istraživanje komune na mikrosociološkom nivou. Pri Visokoj školi za sociologiju, politične vede in novinarstvo u Ljubljani postoji centar koji okuplja

istraživače socioloških problema lokalne zajednice. U posljednje se vrijeme svojim radovima javlja Institut za sociološki i političko-pravni istraživanja u Skopju.

Agrarni institut u Zagrebu (sada Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela) ima poseban odjel za proučavanje sela.

I u drugim naučnim institucijama postoje brojni pojedinci koji se bave proučavanjem seoske stvarnosti sa sociološkog aspekta. U daljnjem razvoju ruralne sociologije bilo bi potrebno i njih okupiti i podsticati na suradnju s već postojećim inostranim centrima u zemlji.

Upravo danas, u vrijeme izrazite diferencijacije i specijalizacije nauke, čitav niz naučnih disciplina se okreće selu. Vjerujemo da će ta bifurkacija interesa, kao i interdisciplinarna sinteza, rezultirati produbljenijim spoznajama o seoskoj stvarnosti.

Ove je godine osnovana Sekcija za sociologiju sela i grada pri Jugoslavenskom udruženju za sociologiju. Glavni zadatak ove Sekcije je da organizira i unapređuje rad svih onih koji se bave društvenim problemima sela i grada, i da intenzivira veze i komunikacije s inozemstvom.

3. ISTRAŽIVANJA ODJELA ZA SOCIOLOGIJU SELA INSTITUTA ZA EKONOMIKU POLJOPRIVREDE I SOCIOLOGIJU SELA U ZAGREBU

Istraživački rad s područja sociologije sela vezan je uz Odjel za sociologiju sela koji se nalazio u sastavu Agrarnog instituta od samog osnutka 1960. g. Godine 1969. Agrarni institut se fuzionirao s Institutom za ekonomiku i organizaciju poljoprivrede, tako da je stvoren Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela Poljoprivrednog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u čijem je sastavu i Odjel za sociologiju sela.

U svom razvoju Odjel je prolazio kroz različite životne faze, svojstvene svakom mladom i vitalnom organizmu. Osnovna crta tog razvoja je brojčano širenje Odjela, tj. stalno primanje novih i to pretežno mladih istraživača, i podizanje kvaliteta istraživačkog rada na višu razinu. Taj proces, međutim, nije bio linearan, jer su postojale i faze osipanja i odlaska već formiranih i afirmiranih kadrova. Naročito su velike promjene bile u razdoblju 1967—1968. godine. Danas u Odjelu radi devet istraživača.

No djelatnost Odjela se ne može sagledati samo kroz rad njegovih suradnika. Odjel neprestano surađuje i s velikim brojem vanjskih istraživača u zemlji i inozemstvu.

Suradnici Odjela su aktivni sudionici raznih skupova kao što su sastanci Evropskog društva za ruralnu sociologiju, sjednice radnih grupa FAO-a i dr. Zapažena je i njihova aktivnost na mnogobrojnim domaćim simpozijumima kao i u radu društvenih foruma. Suradnici Odjela razvijaju i široku publicističku djelatnost. Oni su autori većeg broja napisa u časopisu *Sociologija sela* koji izdaje Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela. *Sociologija sela* izlazi već osam godina. U njoj su objavljeni raznovrsni napisi iz mnogobrojnih istraživanja našeg sela.

Nije na odmet spomenuti da je Odjel stvorio prikladnu biblioteku koja raspolaze opsežnom sociološkom i ekonomskom literaturom o selu.

Prvi sociološki radovi u Agrarnom institutu potječu iz 1961. godine, kad se pojavljuje studija pod naslovom *Utjecaj općeg privrednog razvoja na društvena kretanja i socijalnu strukturu sela Z. Ružića*. Na osnovu pre-

težno statističkih podataka o razvoju poljoprivredne proizvodnje, o vlasničkim odnosima i promjenama u prihodima i dohotku individualnih poljoprivrednih proizvođača, u studiji se raspravlja i o socijalnim promjenama u selu.

Dvije godine kasnije pojavljuje se niz studija usmjerenih na problem područjavanja poljoprivrede i povećanja površina u društvenom sektoru poljoprivrede: V. Cvjetičanin, S. Livada i S. Šuvar su autori rada *Mogućnosti povećanja površina u društvenom sektoru u SR Hrvatskoj*; isti autori objavljuju i studiju *Načini i putevi povećanja zemljišnih površina u vlasništvu i posjedu društva (komparativna analiza na primjerima deset poljoprivrednih organizacija i komuna)*; Vlado Cvjetičanin je autor još dviju studija: *Mogućnosti povećanja površina društvenog sektora u SR Hrvatskoj* i *Međuseljački promet zemlje (zakup i prodaja) i prekoračenje agrarnog maksimuma*; S. Šuvar i S. Livada objavljuju rad pod naslovom *Strukturne promjene u poljoprivredi SR Hrvatske*; V. Puljiz je autor rada *Poljoprivredna proizvodnja i socijalne promjene u planinskim selima Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije*.

U to je vrijeme društveni sektor poljoprivrede bio u ekspanziji, a povećanje površina u njegovu vlasništvu uzimato je kao pouzdan pokazatelj područjavanja poljoprivrede, te je razumljivo što je taj proces privukao pažnju nauke. Ovome je pogodovala i činjenica da je Jugoslovenska poljoprivredna banka iz Beograda finansijski podržavala takva istraživanja. Istraživanja iz te faze sadržajno bi se mogla uvrstiti u proučavanje uvjeta socijalističke preobrazbe poljoprivrede ili u agrarnu sociologiju u jugoslavenskim uvjetima. Ipak su već tada uočeni i osvijetljeni razni sociološki faktori i procesi, što je obogatilo spoznaje i pružilo dragocjena metodološka iskustva suradnicima Odjela i osposobilo ih za kasnija istraživanja usmjerena na položaj pojedinih grupa seoske populacije, na seoske institucije i organizacije te na kulturne promjene i način života sela, tj. na pravi sadržaj ruralne sociologije.

Vanjski suradnik P. Marković autor je knjige *Uticaj migracije poljoprivrednog stanovništva na promene agrarne strukture* (izašla 1966). U knjizi se razmatraju razni oblici migracije poljoprivrednog stanovništva: odlazak s gospodarstva i napuštanje sela, napuštanje poljoprivrede i zadržavanje gospodarstava, sezonske migracije, migracije unutar poljoprivrede (pretežno iz agrarno-prenapučenih u razvijenije poljoprivredne regije) i napuštanje poljoprivrede kroz školovanje djece i omladine. Analizirajući brojne agrarne, ekonomske i demografske faktore, autor je brojčano utvrdio obim pojedinih oblika migracije i njezin utjecaj na promjenu agrarne strukture, te ustanovio emigracione i migracione zone u Jugoslaviji.

E. Dilić je istraživao historijski razvoj, tehničke promjene i opremljenost gospodarstava u nekoliko sela Hrvatske i Slovenije, i napisao studiju *Socijalna historija, ekonomski inventar i tehnološki fiše sela Buševac, Begovo Razdolje, Donje Petrčane i Gorenja Vas*.

S. Šuvar je odbranio disertaciju *Kulturni odnosi i njihove perspektive u našem selu*. Autor je u početku dao osvrt na novije definicije kulture u sociologiji i antropologiji. Seosku kulturu je, slijedeći Redfielda, označio kao djelomičnu kulturu, kao polukulturu globalnog društva. U našim uvjetima, seoska kultura se potpuno uklapa u cjelovitu kulturu globalnog socijalističkog društva. Iscrpno su obrađeni procesi koji čine podlogu kulturnim promjenama u selu: proces individualizacije, komercijalizacije, intenzifikacije,

parcelizacije, tehničkog neprilagođavanja, konzervacije, redukcije proizvodnih funkcija i dezintegracije. Konstitutivni elementi narodne kulture seljačkog društva su predaja, čarobna priča, junačka poezija, usmena naobrazba, magijski kult, narodna medicina, plesovi, igre i sl. Naša suvremenost je mješavina ružalnog i urbanog. Vrijedna je pažnje i autorova analiza promjena vrednota u suvremenom jugoslavenskom selu.

Iste je godine napisana opsežna studija *Društvene promjene u selu*. Autori su joj V. Cvjetičanin, E. Dilić, S. Livada i S. Šuvar, a redaktor S. Šuvar. Studija je najkompletniji prikaz ekonomskih, socijalnih, kulturnih i političkih promjena u jugoslavenskom selu, i prva kompleksna finalizacija istraživačke prakse suradnika Odjela. Osnovni zadatak koji su autori sebi postavili jest osvjetljavanje osnovnih pravaca promjena u selu, u svjetlu marksističke teorije o smanjivanju razlika grada i sela u socijalističkom razvoju, i utvrđivanje razine postignutih promjena. Prvo se razmatraju promjene u agrarnoj strukturi, zatim slijedi analiza demografsko-socijalnih promjena i procesa. Posebno je naglašen problem omladine, njenih aspiracija, profesionalne orijentacije i socijalne i prostorne pokretljivosti. Centralno mjesto zauzimaju društveni i kulturni procesi i odnosi u selu. U studiji su iscrpno dokumentirani i potkrijepljeni mnogi faktori i situacije — počevši od materijalnih prilika, stanovanja i ishrane seoskog stanovništva, pa do transformacija u načinu korištenja slobodnog vremena i rasprostiranj u sredstava masovnih komunikacija; zahvaćene su i promjene u porodičnim odnosima, te promjene u seoskoj zajednici, participaciji seoske populacije u društvenim poslovima, tako da se dobiva širok uvid u razne sfere promjena u selu.

Promjene društveno-ekonomskih struktura sela u SR Hrvatskoj naslov je rada završenog 1968. godine (autor S. Šuvar i suradnici). U redu se detaljno razmatra ekonomska i infrastrukturna struktura sela: od poljoprivrede i drugih grana privrede do društvenih službi i institucija. Prati se i kretanje agrarne strukture, pri čemu se koriste i terenska istraživanja; dio prostora je posvećen i aspiracijama i profesionalnoj orijentaciji seoske omladine.

Iste je godine napisana studija *Socijalno-ekonomska struktura seoskih domaćinstava i gospodarstava u SR Hrvatskoj prema kategorijama i regijama* (V. Puljiz i suradnici). U tom se radu koriste statistički podaci, podaci popisa poljoprivrede iz 1964. za Slavoniju (bivši kotar Osijek), i podaci dobiveni anketiranjem 817 gospodarstava u četiri regije SR Hrvatske. U studiji se obrađuju promjene u poljoprivrednoj proizvodnji i promjene na gospodarstvima, te dohodak poljoprivrednih gospodarstava. Anketa je dala podatke o opremljenosti domaćinstava, i neke stavove i mišljenja članova domaćinstva.

U toku tri godine (1966—1968) izvedeno je opsežno uvodno istraživanje društveno-ekonomske osnove za razvoj poljoprivrede i sela u prigradskom području Zagreba. Istraživanjem su rukovodili S. Šuvar i A. Malić, a u njemu su sudjelovali i eminentni stručnjaci prigradske problematike: S. Žuljić i I. Jelen, te demograf J. Klauzer i agrarni ekonomist P. Marković.

Pokazalo se da na prigradskom području Zagreba, iako postoje velike potencijalne komparativne prednosti za razvoj specijalizirane robne poljoprivredne proizvodnje, ona nije razvijena. Poljoprivredna proizvodnja ostala je i dalje autarhična i uglavnom stagnira. U domeni sela i stanovništva javljaju se dva nova transformaciona procesa: urbanizacija i deagrarizacija, kojima se prigradsko područje počinje preobražavati u metropolitansku regiju Zagreba. Uz glavnu studiju autora S. Šuvara, P. Markovića i A. Malića *Dru-*

štveno-ekonomske promjene i mogućnosti razvoja poljoprivrede na prigradskom području Zagreba, separatne studije su izradili I. Jelen *Međuzavisnost između razvoja Zagreba kao velikog potrošačkog i prerađivačkog centra i razvoja poljoprivrede u njegovoj okolici*, S. Žuljić *Utjecaj saobraćaja na razvoj naselja i stupanj urbanizacije okolice Zagreba* i J. Klauzer *Stanovništvo prigradskog područja Zagreba*.

Zamisao Odjela je bila da ovim općim pristupom pobudi veći interes za istraživanje poljoprivrede i sela neposredne okolice republičke metropole. Na žalost to do sada još nije u potpunosti uspjelo. Izrađene su tek dvije monografske studije slične problematike — za općinu Velika Gorica i Ivanić-Grad.

A. Malić, A. Kolega i V. Veselica u radu *Društveno-ekonomski uvjeti daljnjeg razvoja poljoprivrede i sela na području općine Velika Gorica* analiziraju stanje i promjenu u selu i poljoprivredi, i ističu da je općina Velika Gorica eminentno poljoprivredni kraj u neposrednoj blizini Zagreba, te da je ona najjači proizvođač poljoprivrednih, naročito stočarskih proizvoda u prigradu. Karakteristično je strukturiranje unutaropćinskog prostora na srednji, centralni dio općine, s općinskim centrom i glavnim komunikacijama, s najrazvijenijom privredom i pozitivnim promjenama pod utjecajem urbanizacije, i rubno područje Posavine i Vukomeričkih gorica u kojima dolazi do opadanja aktivnosti, iseljavanja stanovništva i napuštanja sela.

U studiji *Društveno-ekonomski uvjeti razvoja poljoprivrede i sela na području općine Ivanić-Grad s posebnim osvrtom na poresku politiku* autori I. Magdalenić, A. Malić, T. Živković i M. Župančić naglašavaju da je većina aktivnog stanovništva općine zaposlena u poljoprivrednoj djelatnosti, ali su industrija i rudarstvo (nafta i zemni plin) grane koje izazivaju osnovne transformacione procese u selu. Poljoprivredna proizvodnja je usitnjena, sa slabom tehničko-tehnološkom bazom. Po dinamici i smjeru razvoja značajno je diferenciranje centralnog dijela općine (uz komunikacije i naftonosne izvore) od posavskog dijela i sjevernog područja općine. Centralni dio općine se ubrzano razvija, a ostali dijelovi stagniraju. Za razvoj organizirane društvene proizvodnje u većem opsegu postoje osnovni preduvjeti, ali su potrebna znatna ulaganja u osposobljavanje tala podložnih poplavama («lonjska kaset»). Poresku politiku, zaključuju istraživači, trebalo bi postaviti na nove osnove koje ne bi počivale na »prirodnom«, katastarskom prihodu, već na stvarnoj ekonomskoj efektivnosti poljoprivrednih proizvođača. U novije vrijeme javlja se jak proces deagrarizacije i starenja seoskog stanovništva.

R. First, J. Jelić, A. Kolega, I. Magdalenić, A. Malić i M. Župančić autori su studije *Socijalno-ekonomske promjene u selima zadarske regije*, u kojoj se analiziraju preobražajni procesi sela u općinama Zadar, Biograd n/m, Benkovac i Obrovac.

Utjecaj demografskih, socijalnih i ekonomskih faktora na prostorno planiranje i usmjeravanje slavonskog područja, proučavali su V. Puljiz, E. Dilić, I. Magdalenić i A. Malić u radu *Socijalno-ekonomske promjene u selima slavonske regije*. Autori su posebno istakli specifičnosti slavonske regije u demografskom razvoju. Ova je regija izbila u prvi plan po stopi porasta stanovništva unutar republike, te strukturalnim promjenama sela i poljoprivrede — u kojoj (kao jedinom području republike) društveni sektor poljoprivredne proizvodnje ima glavni i presudni značaj.

Zanimljivu studiju o fenomenima mješovitih gospodarstava dao je S. Livada u radu *Socijalno-ekonomska obilježja mješovitih gospodarstava u*

poljoprivredi Jugoslavije. Pojava mješovitih gospodarstava je vrlo karakteristična za preobražajni put sela i poljoprivrede u najnovijoj poslijeratnoj fazi našeg društvenog razvoja. Gotovo 50% zaposlenih osoba u Jugoslaviji živi u mješovitim domaćinstvima, s bipolnom aktivnošću članova: privređivanje na zemlji i rad u nepoljoprivrednim djelatnostima. Fenomen je još uvijek slabo istražen, iako ima izvanredno značajan utjecaj na cjelokupnu privredu i društveni život sela i grada.

Drugi rad S. Livade *Poljoprivredna proizvodnja i socijalna obilježja staračkih poljoprivrednih domaćinstava u Jugoslaviji* značio je početni prodor u specifičan problem sela i poljoprivrede, u *problem staračkih poljoprivrednih domaćinstava*. Učešće ovih domaćinstava u selu i poljoprivredi relativno brzo raste, uslijed bijega mlađeg i ekonomski sposobnijeg stanovništva iz sela i poljoprivrede u atraktivnija zanimanja i grad. Ona postaju sve veći problem društvene zajednice. Osnovni je zadatak — kako riješiti socijalni status staračkih domaćinstava koja još imaju kakve-takve proizvodne kapacitete i breme godina na leđima. Rješavanje problema staračkih gospodarstava je složeno ekonomsko-društveno pa i političko pitanje, kojem treba prići na dulji rok.

Isti autor produbljuje problematiku staračkih gospodarstava u dvije novije studije: *Problemi staračkih domaćinstava i mogućnosti područstvljanja njihove proizvodnje, zemlje i ostalih sredstava* i *Ugovorna suradnja staračkih domaćinstava sa Zagrebačkom mljekarom i penziono osiguranje*, u kojima ukazuje na već poduzeta rješenja u pitanju staračkih gospodarstava i ostarjelih lica u poljoprivredi i selu, i to s primjerima u stranim zemljama a i kod nas.

U istom razdoblju završeno je istraživanje o djelovanju komunista na selu. Rezultati tog istraživanja izloženi su u knjizi dr S. Šuvar, J. Jelić i I. Magdalenić *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu*. Knjiga sadrži vrijedna zapažanja o ulozi komunista u selu, o promjenama u socijalnoj strukturi SK i uzrocima permanentnog smanjivanja broja seljaka u članstvu SK.

Radilo se i na problemima samoupravljanja i raspodjele dohotka u poljoprivrednim organizacijama. U toku 1967. godine izrađena je studija *Aktualni problemi raspodjele i samoupravljanja u poljoprivrednim organizacijama SR Hrvatske* (autori J. Anić, V. Veselica, S. Mežnarić i T. Živković).

U to vrijeme je dio suradnika Odjela angažiran na istraživanju položaja seoske omladine. Istraživanje je provedeno na području cijele zemlje. Napisani su separatni izvještaji za područje Hrvatske (autor M. Župančić), Vojvodine (autori V. Đurić, V. Radomirović i M. Stojanov) i Kosova (autori N. Bušota i P. Stanišić). Krajem 1969. godine E. Dilić je dovršio finalnu studiju pod naslovom *Društveni položaj i orijentacija seoske omladine*. U njoj je dat sintetski prikaz raznih situacija seoske omladine, koje determiniraju njen položaj. Osnovna tematska područja studije su: porodični položaj omladine i prilagođenost tom položaju, položaj omladine u situaciji slobodnog vremena, odnos mladih prema selu kao prirodnoj i socijalnoj sredini, odnos mladih prema zanimanju poljoprivrednika, odnos mladih prema tradicionalnim uzorima ponašanja i mišljenja, te temeljna životna orijentacija seoske omladine.

Mjestimično smo već ukazali na neke razvojne momente u radu Odjela. Mislimo da se u proteklom desetogodišnjem razdoblju mogu izdvojiti tri faze.

U *prvoj* fazi — koja traje od objavljivanja prvih radova Agrarnog instituta sa socijalno-ekonomskom problematikom pa do 1964. godine, priprema se teren za kasnija sociološka istraživanja. Glavno obilježje te faze je »traženje predmeta«; radovi su usmjereni na općenite, miješane društveno-ekonomske teme. Pretežno se koriste i interpretiraju podaci zvanične statistike. Prva istraživanja su usmjerena na probleme povećanja zemljišnih površina u društvenom vlasništvu i probleme podružljavanja poljoprivrede. To smo uvjetno nazvali agrarna sociologija u našim tadašnjim uvjetima.

U *drugoj* fazi se pojavljuju već kompleksniji zahvati i prve finalizacije. Prelazi se na područja socijalnih i kulturnih promjena u našem društvu. Predmet istraživanja je globalno jugoslavensko selo i njegova transformacija.

U *trećoj* fazi — vezanoj uz brojčano proširenje i okrupnjavanje Odjela — prelazi se na proučavanje užih, specifičnijih problema seoske stvarnosti. Istražuje se položaj mnogih segmenata i grupa seoske populacije, kao što su omladina, starci, žene. Izučavaju se problemi organizacije života, samoupravljanja u selu i poljoprivrednim organizacijama. U posljednje je vrijeme završen niz monografskih istraživanja pojedinih regija i općina. Radovi imaju aplikativniji karakter, naročito za potrebe prostornog planiranja u seoskim sredinama.

Stečena su dragocjena metodološka iskustva, a položeni su i temelji za ekspanziju na dodirna područja — kao što je urbana problematika. Prilično su već odmakli radovi na kompleksnom projektu *Tipologija ruralnih sredina Jugoslavije*, čija će uspješna realizacija (u što vjerujemo) biti pokazatelj zrelosti i dostignuća ruralne sociologije u nas, u čemu nemalulog ulogu ima i naš Odjel.